

ANNEX III

Informe sobre criteris generals d'actuació sobre els vestigis de la guerra civil i de la dictadura.

1.- Introducció

És objecte del present informe fixar els criteris generals d'actuació sobre els vestigis de la guerra civil i la dictadura existents en el territori de la Comunitat Valenciana, com a expressió de l'exercici de les competències de la Generalitat atribuïdes per la Llei 14/2017, de 10 de novembre, de la Generalitat, de memòria democràtica i per a la convivència de la Comunitat Valenciana (d'ara endavant Llei 14/2017), en matèria de retirada d'elements contraris a la memòria democràtica i la dignitat de les víctimes, i és també una manera de contribuir a l'impuls des de la instància autonòmica de la convivència i la democratització dels espais públics de la Comunitat Valenciana.

La Comissió Tècnica de Coordinació porta treballant en l'elaboració d'un catàleg de vestigis de la Guerra Civil i la dictadura a la Comunitat Valenciana des de la seua creació el novembre de 2015, amb la col·laboració de diverses persones i col·lectius experts en la matèria, i molt en concret del Comitè Tècnic d'Experts creat el març de 2016, en compliment de l'art. 15.3 de la Llei 52/2007, de 26 de desembre, per la qual es reconeixen i amplien drets i s'estableixen mesures en favor dels qui van patir persecució o violència durant la guerra civil i la dictadura (d'ara endavant Llei 52/2007).

Ja en aqueix moment i en compliment del citat art. 15.3, es va plantejar la necessitat d'elaborar un catàleg o inventari dels elements o símbols del franquisme, a fi de localitzar i identificar aquells que encara quedaven en els espais públics del territori de la Comunitat Valenciana.

Així mateix, es va considerar imprescindible que, al costat de l'aprovació del catàleg de vestigis, la Comissió establira una sèrie de criteris sobre la forma de conducta amb cada vestigi, i aconsellar-ne als ajuntaments bé la retirada o la resignificació. D'aquesta manera, aquesta Comissió va acordar en sessió de data 12 de desembre de 2016, l'elaboració d'un informe sobre criteris generals d'actuació per a la retirada dels vestigis de la guerra civil i de la dictadura que seria objecte de publicació.

Ara bé, encara no s'havia aprovat la Llei 14/2017, de 10 de novembre, de la Generalitat, de memòria democràtica i per a la convivència de la Comunitat Valenciana, per la qual cosa donada la parquedat de la regulació prevista en la Llei 52/2007, de 26 de desembre, i havent-hi nombrosos dubtes interpretatius, aquests criteris van adoptar la forma de meres recomanacions, i

tot respectant els principis i valors de la citada llei, la Comissió Tècnica de Coordinació va considerar llavors, amb caràcter general, que l'opció de retirar, resignificar o reubicar un vestigi (eliminant els elements d'exaltació) era una opció política i discrecional, emmarcada en l'autonomia local.

L'entrada en vigor de la Llei 14/2017, de 10 de novembre, marca una important separació respecte a l'etapa anterior. Aquest text legal, a més de reiterar l'obligació legal dirigida a totes les administracions públiques de la Comunitat Valenciana, d'adoptar les mesures necessàries per a procedir a la retirada o eliminació dels elements contraris a la memòria democràtica (art. 39.2), declara, *ex lege*, contrari a la memòria democràtica i la dignitat de les víctimes l'exhibició pública dels elements commemoratius de revolta militar de 1936 i la dictadura (art. 39.1), i atribueix a una Comissió Tècnica l'elaboració d'una relació d'aquells elements que han de ser retirats o eliminats quan no hagen sigut retirats voluntàriament, (39.5.6). En aquests casos, a continuació, la llei preveu la iniciació d'ofici per part de la Generalitat d'un procediment per a la seua efectiva retirada (art. 39.7 a 10).

D'aquesta manera, per aplicació de la Llei 14/2017, de 10 de novembre, els criteris generals que aquest document incorpora han deixat de ser meres recomanacions dirigides als ajuntaments i restants administracions públiques per a esdevindre autèntiques regles i paràmetres que fonamenten i motiven l'actuació a seguir segons cada tipologia de vestigi, alhora que són la base de la relació elaborada per la Comissió Tècnica de Coordinació, d'aquells elements contraris a la memòria democràtica i a la dignitat de les víctimes del territori de la Comunitat Valenciana que han de ser retirats o eliminats, que s'incorpora en l'annex II.

No obstant això, entenem que la utilitat d'aquests criteris generals transcendeix el propi àmbit de l'exercici de les competències pròpies d'aquesta administració autonòmica, perquè es pretén que puguen projectar-se com a criteris orientadors o recomanacions per a l'adopció de mesures per les restants administracions públiques, sobretot els municipis, dirigides a la retirada voluntària dels elements commemoratius de la guerra civil i la dictadura, així com en altres qüestions com ara la resignificació i senyalització dels vestigis, en el cas que pertoque, així com la seua custòdia i conservació.

2.- Antecedents històrics i marc normatiu

Aquests criteris generals s'han adoptat a la vista dels antecedents històrics i en el marc normatiu que a continuació s'exposa:

2.1.- Antecedents històrics

Els espais públics són llocs on el poder s'expressa i pot exercir el seu domini. Els règims totalitaris europeus dels anys 30 i 40 del segle XX es van apropiat absolutament d'aquests espais, utilitzant-los per als seus interessos i els van omplir d'elements simbòlics contraris a la memòria democràtica.

Ja durant la guerra civil, per decisió publicada en el *Boletín Oficial del Estado* de 14 d'abril de 1938 (BOE de 14 d'abril de 1938, Burgos.13 d'abril de 1938. El Any Triomfal), Ramón Serrano Súñer, ministre de la Governació del govern revoltat, va rubricar la supressió de la nomenclatura de les vies municipals del Govern de la II República Espanyola, per entendre que constituïen un *evident greuge per als principis inspiradors del Moviment Nacional*, per la qual cosa en un context en el qual el Govern legítim era el republicà, es va regular i va publicar el canvi de denominació de la llista de carrers a través d'un procediment il·legal amb caràcter general.

El 22 d'octubre de 1938 (BOE de 22 d'octubre de 1938, Vitòria) es torna a repetir la pràctica, i per Ordre del Ministeri d'Educació Nacional es disposa la revisió dels noms *que tenien les escoles i grups escolars amb anterioritat al 18 de juliol de 1936, amb la finalitat que la seua denominació responga plenament als ideals del nostre Moviment Nacional*. En la regulació, s'hi afegeix que per a la revisió de denominacions es tindrà en compte: a) *Figures representatives del Moviment Nacional*, b) *Homes il·lustres pel seu valor i significació nacional*, c) *Herois de la nostra Croada*, d) *Els nostres morts en campanya o assassinats pels rojos*, i e) *Personalitats altruistes en l'ordre docent*.

Finalitzada la guerra i amb la victòria del bàndol revoltat a l'Espanya franquista, l'espai públic va ser també controlat i ocupat, i es convertiren les avingudes, carrers i places en un lloc d'adoctrinament, on es van construir monuments i van aparéixer símbols i noms que exaltaven el "nou Estat", amb la consegüent humiliació i ofensa als partidaris de la República.

El franquisme va adoptar bàsicament la simbologia de Falange espanyola, a la qual es va afegir elements carlistes i militars. D'origen falangista són els símbols del jou i les fletxes o molts lemes, a través dels quals es resumia la ideologia del franquisme (*¡Arriba España!*, *¡Presente!*, *Una, Grande, Libre*) i altres elements efectistes com la salutació amb el braç enlaire o la camisa blava.

Així les coses, la presència de tots aquests elements va ser massiva, de manera que es pot afirmar que el règim es va apropiat simbòlicament de tots els espais públics, així com d'un gran nombre de privats. La relació de la tipologia de tots aquests elements és molt nombrosa; per citar les més conegudes esmentarem: l'escut de l'àguila de Sant Joan en les façanes de totes les institucions i organismes públics; símbols del jou i les fletxes en plaques i gravats, rètols de lemes com "*Franco, Franco, Franco*" i "*¡Arriba España!*", corones de llorer; plaques, monuments o creus

dedicats als caiguts durant la guerra, exempts o en les façanes de les esglésies i a les portes i façanes d'institucions o entitats, etc.

Pel que fa als monuments, concretament *creus dels caiguts*, la dictadura franquista va instaurar el culte a la mort com a part fonamental de l'univers simbòlic del "nou Estat", perquè la legitimitat del franquisme provenia de la guerra i la seua victòria en la "croada" contra els no creients. El Decret de Franco, de 16 de novembre de 1938 (BOE de Burgos de 17/11/1938), va fixar el 20 de novembre com a "dia del dol nacional" i va ordenar que, en cada poble i en cada parròquia de cada municipi, en lloc visible, i com a signe de perenne record figurara: *una inscripció que continga el nom de José Antonio i, si fa el cas, els noms dels seus "Caiguts", ja en la present Croada, ja víctimes de la revolució marxista*". D'aquesta manera comencen a sorgir creus en homenatge i record dels herois, dels màrtirs, dels caiguts en la croada, sent per això el culte als "caiguts" un dels senyals d'identitat més recognoscibles del franquisme.

Finalment, i pel que fa als honors i distincions, en un context històric entre els anys 1945 i 1953, en què Espanya patia d'un greu aïllament internacional, en una situació diplomàtica visiblement delicada (el desembre de 1946 no va ser admesa en l'ONU; els ambaixadors acreditats a Madrid van ser retirats d'Espanya...), el règim franquista va procedir a promoure el nomenament d'honors i distincions, a través dels municipis, atorgant medalles d'or i plata, medalles d'honor de la vila, alcaldies honorífiques i nomenaments de fills adoptius de la ciutat, a favor del general Franco, així com d'altres personalitats que van donar suport a la revolta i van ser protagonistes de la dictadura.

En diversos ajuntaments després de la recuperació de la democràcia, amb la celebració de les primeres eleccions municipals en democràcia, el 3 d'abril de 1979, es va iniciar la retirada de simbologia franquista en els municipis, així com es van canviar de nom nombrosos carrers. Això, tanmateix, no va tindre la continuïtat temporal necessària ni tampoc es va seguir sobre aquest tema una política clara i decidida sobre els vestigis que havia de ser o no retirats, de manera que més de dues dècades després, l'Informe de París del 17 de març de 2006 (Informe de l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa), en el qual es denuncien greus violacions de Drets Humans comeses a Espanya en el període 1939-1975, conclou exposant que: *«Les institucions espanyoles han de prosseguir la supressió de monuments, noms de carrers, plaques commemoratives i altres signes exteriors que reten homenatge a la dictadura franquista, als seus defensors i als principals responsables de la repressió»*.

En data 26 de desembre de 2007, s'aprova la comunament coneguda com a Llei de memòria històrica, Llei 52/2007, de 26 de desembre, en l'exposició de motius de la qual s'explica que, entre altres, és objecte últim de la llei: *"... evitar tota exaltació de la revolta militar, de la Guerra Civil i de la repressió de la Dictadura, en el convenciment que els ciutadans tenen dret que així siga, i que els símbols públics siguen ocasió de trobada i no d'enfrontament o greuge"*.

I l'article 1 disposa: *“La present llei té per objecte reconèixer i ampliar drets a favor dels qui van patir persecució o violència, per raons polítiques, ideològiques, o de creença religiosa, durant la Guerra Civil i la Dictadura, promoure la seua reparació moral i la recuperació de la seua memòria personal i familiar, i adoptar mesures complementàries destinades a suprimir elements de divisió entre els ciutadans, tot això amb la finalitat de fomentar la cohesió i solidaritat entre les diverses generacions d'espanyols entorn dels principis, valors i llibertats constitucionals”.*

Així, la citada Llei 52/2007, de 26 de desembre, exigeix en el seu article 15.1 que s'ha de procedir a la immediata retirada d'escuts, plaques i altres objectes o esments commemoratius d'exaltació, personal o col·lectiva, de la revolta militar de guerra civil o dictadura-

No obstant això, malgrat la nova llei, la retirada de vestigis franquista ha continuat sent bastant deficient, tal com ho testifica el fet que temps després a la seua entrada en vigor, en data 2 de juliol de 2014, el relator especial de l'ONU, Pablo Greiff, deia haver rebut *informació recent amb llistes de noms de carrers i edificis, plaques commemoratives i insígnies que commemorarien la memòria d'alts càrrecs i funcionaris franquistes en diferents llocs del país, i que no haurien sigut canviats malgrat la presentació de queixes formals davant les autoritats i les defensories del Poble.*

Per tant, i malgrat que les comunitats autònomes també han legislat en els últims anys en matèria de memòria democràtica i ordenat la retirada obligatòria dels símbols franquistes -és el cas de la Llei 14/2017, de 10 de novembre, de la Generalitat, de memòria democràtica i per a la convivència de la Comunitat Valenciana-, el compliment de tota aquesta normativa resulta lent i en molts supòsits insuficient per a aconseguir que els espais públics siguin definitivament democratitzats, com ho demostra l'existència de contínues queixes ciutadanes i nombroses accions penals i contencioses administratives, de manera que, hui dia, es pot afirmar pel que fa al nostre territori, que existeixen nombroses localitats de la Comunitat Valenciana en les quals encara persisteixen vestigis franquistes, tant als seus carrers com en les seues places, i aquells encara conserven els noms de figures i símbols amb una clara afinitat a la dictadura, tal com es constata del cens de vestigis i la relació d'elements que han de ser retirats que s'acompanyen en els annexos I i II.

2.2. Marc normatiu

Els criteris generals que ara s'aproven han sigut elaborats a l'efecte de complir el mandat previst en l'article 15 de la Llei 52/2007, de 26 de desembre, per la qual es reconeixen i amplien drets i s'estableixen mesures en favor dels qui van patir persecució o violència durant la Guerra Civil i la dictadura, i l'art. 39 de la Llei 14/2017, de 10 de novembre, de la Generalitat, de memòria democràtica i per a la convivència de la Comunitat Valenciana.

Tots dos preceptes legals constitueixen el règim jurídic regulador dels vestigis relatius a la guerra civil i la dictadura, destacant del mateix l'obligació legal de la seua retirada o eliminació i la

responsabilitat de totes les administracions públiques d'adoptar les mesures necessàries per a fer-la efectiva. Així les coses, d'una interpretació conjunta i sistemàtica de tots dos preceptes aquesta obligació de retirada o eliminació dels vestigis ha d'atendre les consideracions següents:

2.2.a) - Objecte

Pel que fa a l'objecte, el concepte vestigis per a la Llei 52/2007, ve constituït «pels escuts, insígnies, plaques i altres objectes o esments commemoratius d'exaltació personal o col·lectiva, de la revolta militar, de la Guerra Civil i de la repressió de la Dictadura», i té el seu correlat en el concepte elements commemoratius contraris a la memòria democràtica i a la dignitat de les víctimes, que utilitza la Llei 14/2017, de la Generalitat, la qual especifica una mica més la noció de vestigi de llei estatal, fent esment especial al *“nomenclàtor de carrers, inscripcions i altres elements adossats a edificis públics o situats en la via pública”*.

D'una altra part, la llei autonòmica exigeix per a considerar que els elements commemoratius són contraris a la memòria democràtica i a la dignitat de les víctimes, que n'hi haja exhibició pública. A més, si l'edifici en el qual està col·locat l'element contrari a la memòria és de caràcter privat ha de tindre projecció a un espai visible d'accés o ús públic.

D'una altra part, la llei autonòmica respecte al requisit referit al caràcter commemoratiu i d'exaltació de la revolta militar, la guerra civil i la repressió de la dictadura, al qual es refereix la llei estatal, afeg que aquests elements hagen sigut realitzats en *“enaltiment”*, i precisa, *“individual i col·lectiu de la revolta militar de 1936 i del franquisme, dels seus dirigents o de les organitzacions que van sustentar el règim dictatorial”*.

D'aquesta manera, reunides totes aquestes condicions, de conformitat amb la llei autonòmica, aquests elements han de considerar-se contraris a la memòria democràtica i a la dignitat de les víctimes i, per tant, han de ser retirats o eliminats.

No obstant això, pot ser excepció aquesta retirada o eliminació *quan els esments siguin d'estricta record privat, sense exaltació dels enfrontats, o quan concórreguen raons artístiques, arquitectòniques o artístiques/religioses protegides per la llei* (art. 15.2 de la Llei 52/2007, i art. 39.6 de la Llei 14/2017). En aquests casos es podrà recaptar l'assessorament tècnic de la conselleria competent en matèria de patrimoni històric i cultural o del Comitè Tècnic d'Experts creat a l'efecte (art. 39.6, Llei 14/2017).

Finalment, la llei estatal ordena l'elaboració per les comunitats autònomes i entitats locals d'un catàleg de vestigis de la guerra civil i la dictadura, i l'art. 39. 5 de la Llei 14/2017, exigeix a més que una Comissió Tècnica farà una relació d'elements contraris a la memòria que hagen de ser retirats o eliminats, si no ho han sigut voluntàriament, a l'efecte de la incoació per la Generalitat

del procediment d'ofici previst en el mateix art. 39, apartats 7 a 10 del mateix text legal per a la seua retirada efectiva.

2.2.b) - Subjectes responsables i procediment per a la seua retirada

Respecte al procediment a seguir per a la retirada dels vestigis, així com sobre els subjectes responsables d'aquesta, del tenor de la Llei 14/2017, és possible diferenciar, d'un costat, un procediment de retirada o eliminació voluntària, d'un procediment incoat d'ofici per la Generalitat al qual es refereix l'art. 39 apartats 7 a 10 de la Llei 14/2017, per al cas que no es retiren els elements contraris a la memòria de manera voluntària.

Quant a les persones responsables, si l'element es troba en un edifici privat, seran les persones propietàries, i en el cas d'edificis públics o espais públics, les institucions i organismes titulars o competents.

Al costat d'això, la llei obliga a totes les administracions públiques a adoptar les mesures necessàries per a fer la retirada o eliminació dels elements contraris a la memòria democràtica.

Així doncs, correspon a cada Administració pública titular o responsable del vestigi adoptar les mesures encaminades a acomplir el que es disposa en l'article 15 de la Llei 52/2007, i art. 39 de la Llei 14/2017. Això sense perjudici de les mesures que han d'adoptar-se dirigides a la retirada respecte dels vestigis que siguen de titularitat privada o de titularitat d'una altra institució pública o organisme.

D'aquesta manera, i tenint en compte l'art. 57 de la Llei 14/2017, de 10 de novembre, de la Generalitat, segons el qual els municipis, diputacions i altres entitats locals de la Comunitat Valenciana col·laboraran amb l'administració autonòmica perquè l'exercici de les seues competències redunde en l'execució del que es disposa en aquesta llei i en la consecució dels objectius i finalitats d'aquesta, i tenint en compte les competències dels municipis atribuïdes per la Llei 7/2005, de 2 d'abril, de bases del règim local, es considera que correspon, en primer terme, als ajuntaments adoptar totes aquelles mesures necessàries per a la retirada voluntària dels elements contraris a la memòria democràtica en espais públics i/o col·locats en edificis públics i privats, situats al seu terme municipal, mitjançant la iniciació del corresponent procediment administratiu en el qual se'n requerirà als responsables dels vestigis la retirada i, si fora necessari, fins i tot, se'n farà la retirada subsidiària i a costa d'aquest, d'acord amb l'art. 102 de la Llei 39/2015, d'1 d'octubre.

En aquest sentit, la Comissió Tècnica de Coordinació, en sessió de data 31 de març de 2021, va posar de manifest que són els ajuntaments, en primer terme, els obligats a adoptar mesures per a la retirada voluntària de tots els elements contraris a la memòria democràtica, de manera que no

cal entendre que resulte necessari l'informe previ del Comitè Tècnic d'Experts com un element preceptiu per a actuar-hi.

3.- Criteris generals d'actuació sobre els vestigis de la guerra civil i de la dictadura identificats en el catàleg

Els criteris continguts en aquest document han tingut en compte els prèviament utilitzats per les comissions creades a l'efecte per les administracions públiques, estatals i autonòmiques¹ i fonamentalment han sigut fixats a partir dels criteris que s'han utilitzat per part del *Comitè Tècnic d'Experts per a la valoració de la retirada de vestigis relatius a la Guerra Civil i la dictadura en la Comunitat Valenciana i dels supòsits determinants d'excepcionalitat*, des de la seua constitució en 2016, així com la doctrina judicial existent.

Aquests criteris se subdivideixen en generals per a totes les tipologies de vestigis i criteris per tipologia de vestigis en què s'emmarquen els registres del catàleg (SI: símbol; PLV: placa VPO; PL: placa; OT: uns altres; CA: llista de carrers; HO: honors). En alguns casos, s'han tingut en compte també diferents categories.

3.1.- Criteris generals

1. Com a regla general, es farà la retirada dels vestigis que continguem qualsevol motiu de commemoració, exaltació o enaltiment de la revolta militar de 1936 i de la dictadura.

Es consideren elements objectius de «commemoració», «exaltació» i «enaltiment», entre altres, els següents²:

¹ Ordre CUL/3190/2008, de 6 de novembre, per la qual es publica l'Acord del Consell de Ministres, de 31 d'octubre de 2008, pel qual es dicten instruccions per a la retirada de símbols franquistes en els béns de l'Administració General de l'Estat i els seus organismes públics dependents. Direcció General de Belles arts i Béns Culturals (Ministeri de Cultura), *Informe sobre els criteris generals adoptats en els acords de la Comissió Tècnica d'Experts de la Llei de memòria històrica* (Comissió Tècnica d'Experts de la Llei de la memòria històrica, en la seua VII reunió plenària, de 28 de juny de 2010):

http://www.memoriahistorica.gob.es/eses/vestigios/documentos/criterios_generales_version_16092011mt.pdf

Memorial Democràtic. Generalitat de Catalunya. Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació. *Recomanacions per a l'actuació sobre la simbologia franquista catalogada al cens*. Barcelona, setembre de 2010:

http://memoria.gencat.cat/web/contenut/00_arxiu_memòria_historica/colleccions/CSF_Recomanacions_per_actuacio_sobre_la_simbologia_franquista_catalogada_a_el_Cens.pdf

Direcció de Drets Humans del Govern Basc, *Dictamen de recomanació de la Comissió Tècnica per a la retirada de símbols franquistes d'Euskadi*, octubre de 2012.

http://www.euskadi.eus/continguts/informacion/retirada_simbolos_franquistes/és_dictamen/adjunts/Dictamen_retirada_simbolos_franquistes_és%20.pdf

Aitor González de Langarica Mendizábal i Virginia López de Maturana Diéguez, Catàleg de símbols i monuments públics existents a Euskadi que suposen una exaltació de la Guerra Civil i la Dictadura, Àrea de Projectes Audiovisuals i Culturals/Govern Basc, 2012.

http://www.todoslosnombres.org/sites/default/files/tln_catalogo_simbolos_euskadi.pdf

² "La Comissió, des del primer moment, sospesà l'abast del terme "exaltació" que recull la Llei 52/2007 que diu així en el seu article 15.1: "Les administracions públiques, en l'exercici de les seues competències, prendran les mesures oportunes per a la retirada d'escuts, insígnies, plaques i altres objectes o esments commemoratius d'exaltació, personal o col·lectiva, de la sublevació militar, de la Guerra Civil i de la repressió de la Dictadura". També estudià amb deteniment l'aplicació d'aquest terme a cadascun dels vestigis analitzats i el tractament de persones vinculades a la guerra civil i a la dictadura amb el qual figuren en aquests: "Cabdill", "Generalíssim", "caiguts", "màrtirs de la Croada", o salutacions com "¡Arriba España!", "Present!", "Per Déu i per Espanya", etc." (Ministeri de Cultura, Informe, 2010, p. 3).

- Els **esments** a Francisco Franco en les seues diferents formes (“Cabdill”, “Generalíssim”, etc.), José Antonio Primo de Rivera, **personatges clau del franquisme**, el tractament de persones vinculades a la Guerra Civil i la dictadura, com per exemple, “caiguts”, “màrtirs de la Croada”, “màrtirs”, o expressions com “¡Arriba España!”, “Present!”, “per Déu i per Espanya”.

- **Sigles** o noms d'institucions, entre altres:

-CNS (Central Nacional Sindicalista)

-OJE (Organització Juvenil Espanyola)

-OO.JJ. (Organitzacions Juvenils)

-FET i de les JONS (Falange Espanyola Tradicionalista i de les Juntes d'Ofensiva Nacional Sindicalista).

- Referències a la **victòria franquista** i a dates **commemoratives** del règim, entre altres:

- Any Triomfal

- Bàndol nacional

- Hordes roges o marxistes

- 18 de juliol: dia de l'Alçament Nacional

- 1 d'abril dia de la victòria

- 1 d'octubre: Festa Nacional del Cabdill

- 29 d'octubre (fundació de Falange): dia dels caiguts

- XXV Anys de Pau

També es considera elements de “commemoració” “exaltació” i “enaltiment”, entre altres, l'escut franquista, la simbologia falangista, carlista i del sindicat vertical, que a continuació es reproduïxen:

Escut franquista de l'àguila de Sant Joan

Creu de Borgonya en la guerra civil

Antiga placa identificativa d'habitatge de protecció pública de l'extint Institut Nacional de l'Habitatge

El Victor

Jou i les fletxes

Emblema de la Central Nacional Sindicalista i organismes adscrits.

Finalment, cal afegir que, d'acord amb la doctrina judicial més recent, les creus dels caiguts són per si mateixes signes d'exaltació del franquisme, en tractar-se de monuments erigits en honor i memòria dels qui van pertànyer a la facció que va resultar vencedora en la guerra civil espanyola, per la qual cosa ha d'atribuir-se-li una significació marcadament política i no religiosa, i han de ser retirades³.

Segons aquesta doctrina, el fet que se suprimeixen les expressions d'exaltació, no resta la seua força simbòlica, perquè a més de constituir un record públic de caràcter discriminatori i d'oblit respecte d'aquells altres que també van morir en la guerra i van ser posteriorment reprimits per la dictadura⁴, es tracta d'elements que representen l'exaltació i justificació de la violència i de la guerra com a eina de defensa d'unes idees, impedit d'aquesta manera en la convivència democràtica en recordar-nos la ruptura de la nostra societat, la violència i la guerra.

Aquest mateix criteri és també d'aplicació als monuments i monòlits pels caiguts de manera que la seua permanència per ella mateixa en un espai públic, amb elements d'exaltació afegits o sense, no resulta d'acord amb la finalitat perseguida per la legislació d'aplicació, segons la qual *els símbols públics siguen ocasió de trobada i no d'enfrontament* (Exposició de motius de la Llei 52/2007), tot això amb la finalitat de fomentar la cohesió i solidaritat entre les diverses generacions d'espanyols entorn dels principis, valors i llibertats constitucionals (1 de la citada llei).

2. Es conservaran aquells vestigis amb alt valor artístic o arquitectònic que formen part d'un bé cultural catalogat com BIC, si així ha sigut reconegut / inclòs en la seua declaració o catalogació⁵.

Igualment, cal analitzar si es tracta d'una obra realitzada per un artista significatiu de l'època o si és representativa d'un estil o d'una tècnica.

En aquests casos haurà d'eliminar-se qualsevol element de commemoració, exaltació o enaltiment i senyalitzar-se.

Es podrà requerir l'assessorament de la Conselleria competent en patrimoni històric i cultural o del Comitè Tècnic d'Experts (art 39.6 de la Llei 14/2017, de 10 de novembre, de la Generalitat).

3. Pel seu caràcter d'element d'exaltació del franquisme els vestigis com a monuments, monòlits o

³. " doncs, en tractar-se d'un monument erigit en honor i memòria d'uns veïns pertanyents a la facció que va resultar vencedora en la guerra civil espanyola, ha d'atribuir-se-li una significació marcadament política i, en conseqüència, mancada de la virtualitat de representar a tots els qui professen aqueixa fe malgrat tindre el símbol cristià de la creu (sentència del jutjat contenciosos núm. 1 d'Elx núm. 541-17, de 30/10/2017, PO 141-2017; sentència núm. 561 de 6/11/2017 i sentència núm. 1044, de 15/11/2018, PO 140-2017).

⁴. "En aquest sentit, la història és la que és i evidentment, el panell ceràmic situat durant més de 75 anys a les portes de l'església té un significat que històricament ha tingut, consten o no les expressions que recorden allò anomenat "la croada". El fet que se suprimeixen les expressions no resta força simbologia al panell i qualsevol que volguera examinar la història, podria deduir, sense el menor gènere de dubtes, a qui es recorda, i es recordava; i per què se'ls recorda o se'ls recordava. Record que es configura d'una manera preferentment exclusiva, al marge de qualsevol altra consideració respecte d'aquells altres que, també de manera desgraciada, van morir en aquella guerra. Aqueixa història, aqueixa permanència durant més de 75 anys, determina un únic valor categòric i simbòlic per a aqueix panell, que actualitza un record preferent i discriminatori en un lloc manifestament públic; en la plaça major d'un poble; en la façana principal de la seua església; on es recorda uns "màrtirs" que van morir en defensa de la seua croada..." (FD quart, sentència TSJCV núm. 530,18-10-2019, rec. d'apel·lació 103/18).

⁵. Ordre CUL/3190/2008, de 6 de novembre, per a símbols que es troben en Béns d'Interès Cultural (BIC) propietat de l'Administració General de l'Estat i els seus organismes públics dependents:

creus, no podran convertir-se en elements de “concordia”.

En el cas que se substituïska un vestigi per un altre en memòria i record de totes les víctimes de la guerra civil i la dictadura, haurà de fer-se eliminat tots els signes d'exaltació i senyalitzant-ho, és a dir, s'ha de convertir l'espai en un “lloc de memòria” amb panells explicatius que atorguen al lloc una funció didàctica i d'ensenyament de la història.

El procés de resignificació suposarà cobrir o retirar, de forma tècnicament adequada qualsevol escrit o símbol d'exaltació que acompanye l'element, i es podrà respectar el llistat de les víctimes mortes, si n'hi haguera, i incorporar el de les víctimes de la dictadura.

La resignificació ha de comptar amb el consens municipal i dels familiars de les víctimes, ha de fer-se respectant les sensibilitats religioses i no religioses dels morts i dels seus familiars, i evitant, en tot cas, l'equidistància i l'ofensa de les víctimes, així com facilitant el coneixement dels fets i circumstàncies esdevinguts durant la guerra civil i la dictadura a fi de construir una millor convivència democràtica.

En aquest sentit, no es pot deixar d'assenyalar que el 18 de juliol de 1936 va tindre lloc la revolta d'una part de l'exèrcit contra el govern legítim de la República. En la revolta i posterior repressió es van produir innumbrables processos de vulneració dels drets humans, en els quals van tindre responsabilitat directa tant membres de l'estament militar com part de la societat civil. Posteriorment, liderats pels militars revoltats, es va organitzar una estructura política de govern que, a més de dirigir la guerra, va institucionalitzar la violència contra els afectes al règim republicà.

4. Els elements retirats hauran de ser degudament custodiats pels seus titulars o ens públics i/o traslladats al cementeri, en els casos que tinguen un caràcter funerari (monuments, monòlits, tombes, mausoleus, creus, plaques, inscripcions...); o bé a museus, o centres d'interpretació, pel seu interès com a documents o testimonis històrics.

Els elements traslladats a cementeris ho seran amb eliminació dels elements d'exaltació, resignificant-los i senyalitzant-los, si es tracta d'enterraments col·lectius, en els termes de l'apartat anterior.

En el cas dels vestigis traslladats a museus o centres d'interpretació no han de ser alterats. Per tant, no és necessària l'eliminació dels símbols d'exaltació sempre que en els llocs on s'exposen finalment siguen acompanyats de panells explicatius o altres suports d'informació històrica del seu contingut i de la justificació de la seua preservació, amb la finalitat d'utilitzar-los al servei de la cultura de la convivència democràtica i la pau.

En aquests casos també ha d'evitar-se la mutilació de vestigis que en el seu conjunt presenten

una unitat amb interès artístic o documental, amb la finalitat de preservar la intel·ligibilitat del seu contingut.

5. Totes les actuacions hauran d'acompanyar-se del procés de documentació fotogràfica, inventari i catalogació de l'estat original del monument, així com dels elements retirats, que han de ser custodiats en dependències municipals, museu local o espai d'interpretació de la memòria històrica, per a la seua conservació, estudi i anàlisi per a la investigació històrica.

6. Són els ajuntaments, en primer terme, els obligats a adoptar mesures per a la retirada voluntària de tots els elements contraris a la memòria democràtica. En cap cas cal entendre que és necessari l'informe previ del Comité Tècnic d'Experts com un element preceptiu per a fer-ne la retirada (Comissió Tècnica de Coordinació, de 31 de març de 2021).

Així, des de la conselleria competent en matèria de memòria democràtica s'instarà l'actuació proactiva dels ajuntaments, amb la finalitat que no s'utilitze al Comité com un element que demore de manera injustificada la retirada de vestigis del franquisme.

7. Els ajuntaments i les restants administracions públiques hauran de comunicar a la Conselleria de Participació, Transparència, Cooperació i Qualitat Democràtica tots els acords que s'adopten en relació amb els vestigis de la guerra civil i de la dictadura, així com els referits a la seua retirada i trasllat i/o resignificació.

De la revocació de les distincions, nomenaments, títols honorífics i altres formes d'exaltació de persones vinculades a la defensa del règim franquista, es procedirà a la seua revocació i a realitzar les diligències oportunes que ho certifiquen, que seran també comunicades i fetes públiques per les diferents administracions així com remeses al Govern d'Espanya.

3.2.- Criteris generals per tipologies de vestigis

A continuació, s'exposen les recomanacions generals adoptades per la Comissió Tècnica de Coordinació, de forma agrupada per tipologia de vestigis:

3.2.1.- SI: SÍMBOLS

En aquesta tipologia els registres del catàleg inclouen diferents categories, a saber: monuments; monòlits, tombes i mausoleus; creus, escuts, inscripcions i relleus.

a) Monuments: són obres de caràcter arquitectònic, erigits amb una finalitat commemorativa i de molt diferent complexitat constructiva, poden portar creus, però la creu no és l'element definidor. En comú els caracteritza el fet de ser exempts, això és, no tractar-se d'elements de dues dimensions com les plaques, rètols o inscripcions.

Els registrats en el catàleg estan dedicats en tots els casos als “caiguts” amb missatges originals, o resignificats en època democràtica.

El criteri general d'actuació és la seua retirada i trasllat al cementeri eliminant qualsevol element d'exaltació i resignificant-lo amb senyalització si es refereix a enterraments col·lectius. Si es troben en el cementeri, s'actuarà d'idèntica forma.

b) Monòlits, tombes i mausoleus. En el catàleg trobem monuments funeraris dedicats als “caiguts” (Pobla de Vallbona; Benifaió) o a soldats de l'exèrcit revoltat o alemanys (Betxí: monòlit soldat alemany Legió Còndor, mort en 1938). Poden estar dins o fora del recinte del cementeri.

El criteri general d'actuació en tots els casos que no es troben en recintes funeraris, és la seua retirada i trasllat al cementeri, eliminant qualsevol element d'exaltació i resignificant-lo amb senyalització si es refereix a enterraments col·lectius. Si es troben en el cementeri, s'actuarà d'idèntica forma.

c) Creus. Dins d'aquesta tipologia les creus exemptes i les obres commemoratives alçades pel franquisme i amb una creu com a element principal. Totes les registrades estan dedicades als caiguts i màrtirs del franquisme. La diferència la marca les actuacions en època democràtica, això és, hi ha creus franquistes que han transformat el seu missatge (Vila-real) i estan dedicades a tots els morts de la guerra; unes altres sense cap missatge (Moncofa) i altres amb el missatge original (Benissa, Hondón de los Frailes, Arañuel, Caudiel, Cincorres, Vinalesa).

El criteri general d'actuació en tots els casos que les creus no es troben en recintes funeraris, és la seua retirada al cementeri amb eliminació dels elements d'exaltació i resignificant-les amb senyalització si es refereix a enterraments col·lectius. Si les creus es troben en el cementeri, s'actuarà d'idèntica forma.

Quant al procés de resignificació, remetre'ns en tots els casos als criteris generals, apartats 3,4 i 5.

d) Escuts, relleus i inscripcions. Formes o representacions escultòriques tallades en pedra amb relleus de l'escut d'Espanya amb l'àguila de Sant Joan, el jou i les fletxes, la iconografia de la Central Nacional Sindical, etc., i els que mostren gravats o inscripcions. En la majoria dels casos apareixen en llocs preferents i visibles (façanes d'edificis públics oficials, cornises o frontons o en llocs amb significació especial (ponts, interior de catedrals) (Castelló de la Plana: Gravat del jou i les fletxes façana principal de l'Església de Trinitat Gravat del jou i les fletxes façana principal de l'Església de Sant Agustí; pedra inaugural cocatedral: inscripció amb element d'exaltació).

El criteri general d'actuació és la seua retirada.

En el cas d'inscripcions i relleus, si no fora possible la seua retirada per problemes tècnics degudament justificats, aquests romandran eliminant-se qualsevol element d'exaltació. La permanència de l'element anirà acompanyada d'una senyalització explicativa del context històric.

3.2.2.- PLV: PLAQUES INSTITUT NACIONAL DE L'HABITATGE

En els anys de la dictadura es van construir habitatges en els quals es van col·locar grans rètols amb símbols de la Delegació Nacional de Sindicats i de l'Institut Nacional de l'Habitatge i també xicotetes plaques amb simbologia del jou i les fletxes.

El criteri general d'actuació és la seua retirada.

La Comissió Tècnica de Coordinació en la reunió del 12 de desembre de 2017, de conformitat amb els criteris establits pel Comité Tècnic d'Experts, va recomanar el següent: *“Pel que fa a les antigues plaques identificatives d'habitatges de promoció pública, com és el cas de l'extint Institut Nacional de l'Habitatge, la recomanació de retirada es limita a aquelles que exhibisquen simbologia falangista o representativa d'organismes i partits associats amb la dictadura i clarament identificats amb ella.”*

Atenent el seu nombre, l'Ajuntament podrà aprovar una ordenança municipal dirigida a la seua retirada pels veïns, o, en un altre cas, requerir-los la seua retirada voluntària en un termini determinat amb l'advertiment que, en el cas de no efectuar-la, s'iniciarà per l'ajuntament un procediment d'execució subsidiària, de conformitat amb l'article 102 de la Llei 39/2015, d'1 d'octubre, de procediment administratiu comú.

Després de la seua retirada progressiva, s'aconsella els ajuntaments custodiar i conservar en les seues dependències diferents mostres d'aquestes plaques, o en un espai museístic, pel seu interès per a la investigació històrica.

3.2.3.- PL: PLAQUES

Són plaques en la seua majoria de ceràmica o metàl·liques de diferents grandàries que contenen inscripcions amb simbologia franquista: plaques als caiguts: Alzira, Caudiel, Portell de Morella, Vila-real, el Toro, Villahermosa del Río); placa de retolació de carrers amb simbologia franquista (Elda); plaques grups d'habitatge (simbologia de la CNS i el jou i les fletxes (Elda, Benicarló); plaques d'òrgans de l'Estat o organismes destacats del règim (placa del Ministeri d'Educació amb l'escut de l'àguila de Sant Joan: la Vila Joiosa; placa Regions Devastades: Moncofa; SAT la Marjal: Puçol); plaques d'exaltació del bàndol revoltat (Cova de Bolimini: Villafamés).

El criteri general d'actuació és la seua retirada quan mostren simbologia franquista (iconografia / terminologia).

En el cas de les plaques als caiguts seran retirades i traslladades al cementeri, eliminant qualsevol element d'exaltació i resignificant-les amb senyalització si es refereix a enterraments col·lectius.

Si no existeix simbologia franquista, la permanència de l'element anirà acompanyada d'una senyalització explicativa del context històric, com el cas de les plaques de la Direcció General de Regions Devastades. Aquesta senyalització també es recomana quan es retiren les plaques dels grups d'habitatges.

Després de la seua retirada s'aconsella els ajuntaments custodiar i conservar en les seues dependències, o en un espai museístic, diferents mostres d'aquesta placa, pel seu interès per a la investigació històrica.

3.2.4.- CA: LLISTA DE CARRERS

Es tracta de nom de carrers i d'altres espais públics (esportius, culturals o educatius) referits a persones relacionades amb els processos de vulneració dels drets humans i d'institucionalització de la repressió i la violència contra els afectes a la República, o que van sustentar el règim dictatorial.

En aquest sentit, escau retirar el nom dels carrers i altres espais públics dedicats a persones que ostentaren càrrecs de responsabilitat política durant la dictadura, membres de la Falange i de la CNS, germandats i les restants institucions sindicals. També escau la retirada del nom de militars que van participar en la revolta del 18 de juliol de 1936, o que van formar part de l'exèrcit franquista, així com els combatents de la divisió blava.

El criteri general d'actuació és la retirada.

En el catàleg s'ha considerat que la llista de carrers comunicada pels ajuntaments, és inicialment un element contrari a la memòria democràtica, per la qual cosa, en tots els casos, si no consta la seua retirada, el criteri d'actuació adoptat és el de la retirada.

No obstant això, l'ajuntament, en exercici de les seues competències, podrà mantindre els noms si així s'acorda motivadament; per a això es tindrà en compte el criteri general adoptat per aquesta Comissió Tècnica de Coordinació, de data 12 de desembre de 2016, de conformitat amb el Comitè Tècnic d'Experts, per a la valoració de la retirada de vestigis relatius a la guerra civil i la dictadura a la Comunitat Valenciana, segons el qual:

“Ha de treballar-se amb cautela a l'hora d'identificar carrers vinculats directament amb personatges, institucions o esdeveniments que impliquen exaltació personal o col·lectiva, de la revolta militar, de la guerra civil i de la repressió de la dictadura. Per a això han de consultar-se els expedients dels acords municipals i estudiar-se els casos que es presenten.

En conseqüència, clarament han d'eliminar-se els noms de personatges el mèrit dels quals per a retolar un carrer va ser secundar directament la revolta militar i la repressió del règim franquista, ostentant clares responsabilitats polítiques”

Així mateix, es recomana als ajuntaments *“recuperar les denominacions tradicionals anteriorment existents i, subsidiàriament, en els casos en què no existiren denominacions anteriors, tradicionals i geogràfiques, substituir els noms d'homes vinculats a la dictadura per noms de dones amb un protagonisme històric, social, polític, cultural, etc., com a mesura d'acció positiva, eliminant la invisibilitat femenina en carrers i espais públics”*.

3.2.5.- HO: HONORS

Es tracta de registres relacionats amb designacions com a alcalde perpetu o fill predilecte/adoptiu pels ajuntaments a Francisco Franco o qualsevol altre dirigent franquista, així com representacions artístiques d'aquests.

En aquests casos, la llei ordena la seua revocació. Sobre aquest tema cal tindre en compte a més que, en virtut de l'article 32 del Codi Civil, la personalitat civil de les persones s'extingeix per la mort pel que els efectes jurídics del caràcter vitalici dels honors i distincions es despleguen durant la seua vida, i cessen en morir.

El criteri general d'actuació és la seua revocació o retirada.

En cap cas podran mantindre's retrats de persones vinculades a la defensa del règim franquista, en llocs a la vista del públic, ni en despatxos ocupats per càrrecs amb responsabilitat política o dependències públiques.

Destacar que en compliment de la disposició addicional primera, apartat 2 de la Llei 14/2017, de 10 de novembre: «les administracions públiques de la Comunitat Valenciana, en l'exercici de les seues competències, en el termini d'un any a partir de la publicació d'aquesta llei, revisaran i invalidaran totes les distincions, nomenaments, títols honorífics i altres formes d'exaltació de persones vinculades a la defensa del règim franquista, i en aquest termini realitzaran les diligències oportunes que ho certifiquen. Aquestes certificacions seran fetes públiques per les diferents administracions i seran remeses al Govern d'Espanya».

En conseqüència, i al més prompte possible, els ajuntaments hauran d'adoptar acord exprés de la revocació de totes les distincions, nomenaments, títols honorífics i altres formes d'exaltació de persones vinculades a la defensa del règim franquista, i fer-ne la publicació, així com donar-ne coneixement a la Conselleria de Participació, Transparència, Cooperació i Qualitat Democràtica i al Govern d'Espanya.